

KÖNYVISMERTETÉS

Zsoldos Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301. História – MTA Történettudományi Intézete, Bp., 2011. (Historia Könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) 382 p. (ISBN 978-9627-38-3)*

Zsoldos Attila legújabb kötete a hazai középkorkutatás kiemelkedő jelentőségű segédkönyve. Közvetlen kutatástörténeti előzménye – és egyben mintája – Engel Pál későközépkori adattára (Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Bp., 1996. [Historia Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.]). Zsoldos Árpád-kori archontológiája mind szerkezetében, mind pedig módszertanában követi Engelét. A néhány oldalas bevezető (9–11.), illetve a jelmagyarázat (12.) után a szerző hat nagyobb egységben közli az 1000–1301 közötti Magyar Királyság méltóságviselőinek az okleveles források, illetve az elbeszélő kútfők alapján rekonstruálható listáit. A bárók (13–76.), illetve a főpapok (77–103.) után a kancellária legfontosabb tisztségviselői (105–121.), majd az ispánok (123–249.) következnek, de bekerültek a munkába a kisebb udvari tisztségek betöltői (251–255.) és a várnagyok is (257–267.). A szerző a függelékben (271–277.) vette számba azokat az Árpád-korban bizonyosan létezett megyéket, várispánságokat, illetve királyi uradalmakat, amelyek ispánjairól nem őriztek meg adatot forrásaink. Szintén a függelékben kaptak helyet a Magyar Királyság határain kívüli eső igazgatási egységek méltóságviselőire vonatkozó információk, valamint néhány forráskritikai észrevétel egyes oklevelekkel kapcsolatban. Az archontológiai összeállítást a tájékozódást nagymértékben megkönnyítő mutató (279–358.) egészíti ki. A kötetet a táblázatokban, illetve a jegyzetapparátusban szereplő rövidítések jegyzéke zárja (359–382.). A munka valamennyi fejezetét gazdag jegyzetapparátus kíséri.

Zsoldos az adatközlés módjában, a szerkezeti egységek megválasztásában csupán néhány ponton tért el az Engel által meghatározott alapelvektől. Ezek a különbségek – ahogyan arra a recenziált kötet előszava is utal – a vizsgált periódus eltérő forrásadottságaival, illetve az Árpád-kornak a középkor későbbi századaitól különböző intézménytörténeti sajátosságaival magyarázhatók. Míg a 14–15. század vonatkozásában valóban lehetetlen vállalkozás lett volna a korszak teljes okleveles forrásanyagának feldolgozása, addig a magyar állam első három évszázadának méltóságviselőivel foglalkozó

történész már jóval inkább törekedhet a teljességre. Zsoldos azonban joggal jegyzi meg, hogy a jelen munkában fel nem dolgozott datálatlan oklevelek is rejthetnek még értékes adatokat az 1301 előtti időszak politikai elitjére vonatkozóan. A szerkezetbeli kisebb különbségek oka az, hogy az Árpád-kori viszonyokat vizsgáló kutató nem mindig ugyanazon méltóságok viselőivel kapcsolatban kíván vagy tud adatokat közölni, mint a már a korai rendi korszakra is kitérő elődje. Zsoldos részletesebben is feldolgozza az Engel művében kisebb hangsúllyal szereplő kancelláriát, a fennmaradt adatok hiányosságai miatt nem készülhetett viszont Engeléhez hasonló, az *aula* tagjait tartalmazó archontológiai tábla. A kisebb udvari tisztségek betöltői egy rövidebb, néhány oldalas összeállításban szerepelnek. A kötetben említett méltóságviselőket a névmutató nem nemzetségnevek, hanem személynevek szerinti betűrendben tartalmazza: a Zsoldos által választott megoldást forrástani okok magyarázzák, hiszen a mutatóban feltüntetett személyek diplomáinkban is így jelennek meg.

A munka igen sok helyen pontosítja ismereteinket: a Korai magyar történeti lexikon (Főszerk. Kristó Gyula, szerk. Engel Pál–Makk Ferenc. Bp., 1994.) szócikkeiben megtalálható – és a kutatásban eddig kiindulópontként használt – adatokat több tucatnyi alkalommal korrigálja. Engel művéhez képest újdonságot jelent, hogy az egyes archontológiai táblák előtt rövid összefoglalást és tájékoztató irodalomjegyzéket találhatunk az adott tisztség vagy igazgatási egység Árpád-kori történetéről is. Az itt szereplő rövid megyetörténetek talán a megyei intézményrendszer korai évszázadait bemutató új monográfia vázlatának is tekinthetők.

A kötet elsődleges célja az Árpád-kori magyar állam politikai elitjére vonatkozó adatok összegyűjtése volt. A királyi udvar tisztségviselői és a várnagyok mellett Zsoldos ezért sorra veszi a megyéispánokat, illetve az etnikai különkormányzatok és uralkodói szolgálónépek ispánjait is, az ezeknél alacsonyabb rangú tisztségviselőket viszont érthető okokból már nem. A bárók mellett elsősorban politikai szerepük miatt kerültek be a munkába a felső klérus tagjai, az érsekek és a püspökök – a közép-, valamint az alsópapságot viszont a mű már nem tárgyalja.

Az archontológiai összeállítások hasznáról Engel már részletesen szólt (Archontológia. In: A történelem segédtudományai. Szerk. Bertényi Iván. Bp., 2003. [A történettudomány

kézikönyve I.] 27–32.). A nem annyira a segédtudományok egyikének, mint inkább a történeti kutatás egy speciális módszerének tekintendő archontológia eredményeit elsősorban a politikatörténet és a társadalomtörténet hasznosíthatja – az utóbbi azért, mert a politikai elit jobb megismerése lehetőséget teremt arra, hogy pontosabban lássuk az arisztokrácia szerkezetét és a korszak társadalmi mobilitását. Az Árpád-kori világi archontológia ekképp nemcsak a vizsgált periódus politikatörténetét, de társadalomtörténetét érintő kutatásokra is megtermékenyítőleg hathat: joggal tart tehát számat a történészszakma kiemelt érdeklődésére.

Csákö Judit

Georg Scheibelreiter: Wappenbild und Verwandtschaftsgeflecht. Kultur- und mentalitätsgeschichtliche Forschungen zu Heraldik und Genealogie. Böhlau Verlag–Oldenbourg Verlag, Wien–München, 2009. (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Bd. 53.). 352 p. (ISBN 978-3-205-78319-0, ISBN 978-3-486-58935-1)

A (magyarul) *Címerkép és rokoni szál. Kultúr- és mentalitás-történeti kutatások a heraldikában és a genealógiában* című könyv a német szerző nemzetközi genealógiai és heraldikai konferenciákon tartott előadásából, folyóirat-publikációiból nyújt egyfajta válogatást. A kiadvány elsődleges rendszerezési elve a címben ígért kultúr- és mentalitástörténeti tanulmányok levonása a genealógia és a heraldika módszereinek és eredményeinek felhasználásával, másrészt viszont az íráskor tematikájának időbeli egymásutánja teszi a 18 tanulmányt „fejezetek”-ké. Fontos, ugyanakkor csak a rövid előszóban jelzett kikötés (ami a kötet elolvasásakor válik igazán szembevetővé), hogy Scheibelreiter „szellem-történeti utazása” a történeti korszakok közül a középkort emeli ki vizsgálatának tárgyául. A szerző ezzel kapcsolatos rövid indokolása szerint a kötet hangsúlya azért eshetett a középkorra, mert a címerek és a családtörténetek iránti érdeklődés a középkor folyamán volt a legnagyobb.

A genealógiai és heraldikai tárgyú íráskor megoszlásában aránytalanság figyelhető meg az utóbb említett segédtudomány javára. Indokolhatja ezt az a szubjektív tény, hogy a szerző tudományos munkássága elsősorban a heraldikai kutatásokon alapszik, hosszabb felsorolás mellőzésével elég a szerző *Heraldik* c. kézikönyvét említeni (*Georg Scheibelreiter: Heraldik.* Oldenbourg Historische Hilfswissenschaften, Wien–München, 2006.).

A kötet előnye, hogy egy-egy külön fejezetet szán a módszertani elméletek ismertetésére (*Heraldik als Geschichtsquelle. Einige grundsätzliche Überlegungen, Namengebung und Genealogie im Mittelalter. Tradition und gesellschaftlicher Wandel, Zur Typologie und Kritik genealogischer Quellen*), továbbá külön foglalkozik a genealógia kultúrtörténeti hátterével, főként a német terület tanulságait emelve ki a *Genealogie* c. tanulmányban. Érdekes módon ezek az értelmezéshez fontos fejezetek nem a kötet elején kaptak helyet, hanem – a *Heraldik* című kivétellel – a kiadvány zárásaként, ami logikailag nehezen indokolható.

A könyv – a bevezető és a heraldikai elméleti alapokat rendszerező részt követően – a protoheraldikus hagyomány vizsgálatával folytatódik: *Wappen und protoheraldische Zeichen. Einige Betrachtungen zum Wandel der mittelalterlichen Mentalität.* Ebben az osztrák és német tudósok által elfogadott álláspontot erősíti meg a szerző, miszerint a germán hit- és mondavilág motívumai – jelentésüket elvesztve – a korai címerpajzsok ábrázolásain tértek vissza (avagy maradtak fenn). Ezt követően a kötet logikusan tér rá a címerszimbolika vizsgálatára, különös tekintettel a nyugat-európai heraldikában gyakori állatábrázolások tárgyalására: *Das Tier als Symbolträger in vorheraldischer Zeit (bis ca. 1230); Tiersymbolik und Wappen im Mittelalter: Grundsätzliche Überlegungen.*

Nem volt érdektelen egy külön tanulmányt szentelni a sas és az oroszlán címertani jelentőségének (*Adler und Löwe als heraldische Symbole und Naturverständnis des Mittelalters*), hiszen a 13. század elejéig az állatábrázolások körülbelül 80%-át ez a két motívum uralta. Scheibelreiter kijelenti: „als Wappentiere gegen der Löwen gar nicht in Betracht kommen”. Mindamellet jogosan mutat rá a szerző – többek között – arra, hogy az „oroszlán uralma” korán sem egyértelmű, hiszen a nyugati folklór királyi állata a medve volt. Utóbbi megállapítás csak egy példa azok közül a felvetések közül, amiket bőven fellelhetünk a kötet hasábjain, és amelyekkel kapcsolatban a felvonultatott nagyszámú forrás adhat megerősítést.

Az identitást alkotó korai elemek, az emberi valóságot meghatározó állat-identifikáció vagy – ezzel összefüggésben – a totemizmus, a mágia meghatározta önkép a késő középkor során módosult, de a közösséghez (család, nemzetség) való tartozás, az egyén közösségen keresztül önértelmezése jelentősebb volt a névnel is – állítja Scheibelreiter. Ennek vizsgálata az udvari kultúrán keresztül (*Höfisches Geschichtsverständnis. Neuf Preux und Neuf Preuses als Sinnbilder adeliger Weltansicht*) a nemesek, lovagok között a legkézenfekvőbb (*Wappen und adeliges Selbstverständnis im Mittelalter*). Az utóbb kiemelt fejezetek példái szintén a német–francia területről kerültek ki, a középkor folyamán pedig a források számának és típusának növekedése – illetőleg ezek fennmaradása – olyan családok tagjainak identitásáról enged következtetéseket levonni, mint a klosterneuburgi Babenbergerek vagy az Anjou-Plantagenetek. Az említett családokkal kapcsolatos genealógiai kutatások ugyanakkor csak részben adhatnak választ a középkori identitással kapcsolatban felmerülő számos kérdésre (*Das Wappen der Anjou-Plantagenêts als Symbol ihres Selbstverständnisses, Der Babenberger-Stammbau aus Klosterneuburg. Rückwärts gewandte Heraldik als Chiffre historischen Geschehens*). A szándék, ami a fizikai világ valóságának elemei segítségével az emberi szellem valóságát próbálja meg feltárni, az olvasókban azt az érzetet keltheti, hogy a kultúr- és mentalitástörténeti (rész)eredmények ellenére inkább feltevések követik egymást.

A könyv kiállítása visszafogott, a tanulmányok végéhez illesztett mellékletek (festmény-részletek, pecsétrajzok, családfák ágrajzai, oklevél- és kódexrészletek stb.) fekete–fehér nyomásuk ellenére kiváló minőségben, részletes képaláírásokkal ellátva nagy segítséget nyújtanak az olvasás során. A részle-

tes, pontos lapalji jegyzeteket a kötet végén rövidítésjegyzék, 4 oldalnyi forrás-, 22 oldalnyi irodalomjegyzék egészíti ki.

Összességében figyelemre méltó, hogy a kiadvány megkísérli a genealógia és a heraldika eredményeinek mentalitástörténeti értelmezését. Scheibelreiter megfigyeléseivel, felmutatott tanulságaival maga is újabb kérdéseket indukál, amelyek

remélhetőleg az e témában folytatott diskurzust kimozdítják abból a stabilnak tűnő álláspontból, hogy a szellemtörténet eredményeire tudományos biztonsággal nem lehet alapozni.

Gilányi Magdolna

Konferencia a szatmári béke 300. évfordulóján

A Magyar Országos Levéltár 2011. május 6-án „*Fáj a lelkem nagy nyomorúságokon*” – *Asszonysorsok a Rákóczi-szabadságharcban* címmel konferenciát rendezett a szabadságharcot lezáró szatmári béke 300. évfordulója alkalmából. A konferencia több szempontból is rendhagyó volt: nem a hadi eseményeknek igyekezett újabb emléket állítani, hanem a férfiak megpróbáltatásai helyett asszonyaik világát helyezte a középpontba. Megtudhattuk, miként támogatták a székely nemesasszonyok kuruc vagy éppen labanc férjeiket, illetve a háború viszontagságai között az egymással rokoni kapcsolatban álló asszonyoknak hogyan sikerült a szembenálló feleket a közös családi események alkalmával egy asztalhoz ültetniük. Az előadások révén megelevenedett előttünk Aszalay Ferenc fejedelmi titkár felesége, Némethi Borbála, II. Rákóczi Ferenc fejedelem nagynénje, Rákóczi Erzsébet, özvegy Batthyány Ádámné Strattmann Eleonóra, illetve Korponayné Géczy Julianna, ismertebb nevén a lőcsei fehér asszony alakja is. Különféle társadalmi rétegből való asszonyok élettörténetét ismerhettük meg (például azt, hogy Asztalos Zsuzska miként győzte le a háborút), bepillantást nyerhettünk a korabeli szülés vagy öltözködés történetébe. Újabb ismereteket szerezhettünk a Nógrád vármegyei nemesasszonyok és a thökolyánus özvegyek sorsáról is.

A konferencia keretei között mutatták be a Károlyi család nemzeti levéltárának Rákóczi-kori irataiból készített DVD-t is (Szerk. Laczlavik György).

A konferencia rendhagyó volt abból a szempontból is, hogy szünetében nyílt meg a levéltár „*Egy puszta házban, üres kamarában*” – *Károlyi Sándorné és a kuruc világ* című időszakos kamarakiállítás, amelyet Kovács Ágnes ismertetett (Barkóczy Krisztináról tartott előadása szintén a konferencia programját színesítette). A megnyitó résztvevői Sebestyén Márta és Andrejszki Judit hangjában és játékában is gyönyörködhetnek.

A konferenciához kapcsolódó tárlat Károlyi Sándor felesége, Barkóczy Krisztina és a Károlyi család mindennapjaiba enged bepillantást, ahol nemcsak iratokat, hanem a kor több jelentős tárgyi emlékét is megtekinthetik a látogatók. Így például a Magyar Nemzeti Galériától kölcsönkapott, Károlyi Sándor lányát, Klárát 18. századi díszöltözetben ábrázoló

portrét. Náray Tamás divattervezőnek e festmény alapján készített ruhakölteménye szintén megcsodálható a kiállításon. A Kralovánszky Márta által készített, 18. századi férfi öltözetet pedig a Gödöllői Királyi Kastély Múzeum jóvoltából tekinthetik meg az érdeklődők. A Magyar Nemzeti Múzeumtól kölcsönkapott korabeli cipő, legyező, fejfedő és hímzések ugyancsak a kiállítást ékesítik.

Barkóczy Krisztina igen okos, művelt asszony volt, szeretett olvasni. Férje ládászámra küldte neki a magyar nyelvű könyveket, nagybátyja, Koháry István verseit pedig éjszakánként át olvasta. Gyermekait magyar szellemben nevelte, ebben sok segítséget kapott, nemcsak édesanyjától, hanem az általa támogatott katolikus papoktól és ferences szerzetesektől – például Kelemen Didák atyától, akit szinte már családtagként kezelte. Latinul és németül soha nem tanult meg. Bécsbe nem járt, mert azt vallotta: az ott élők könnyen elfelejtik magyarságukat. Nem vetette meg a kétkézi munkát sem: ruhákat készített, főzött, süített, kertgazdasága pedig párját ritkította. Kitartó volt és fáradhatatlan. Szüksége is volt rá, hiszen oly gyakran távol lévő férje helyett nemcsak szűkebb családja, hanem cselédei, sőt a családi birtokok lakosságának jólétéről is gondoskodnia kellett. Férjének engedelmes, ugyanakkor egyenrangú, méltó társa volt.

Ezt az egyenrangúságot példázza a kiállításon szereplő nagyméretű, festett családfa is, amely Károlyi Sándor megbízásából, nem sokkal a szatmári békekötést követően készült. Erre utal az, hogy a családfán már a Károlyi család bővített, grófi címere látható – Károlyi Sándor csak 1712. április 5-én kapott grófi rangot III. Károlytól. A szürkébe játszó háttéren kis földhalomból emelkedik ki az 1669-ben született Károlyi Sándor és két évvel fiatalabb felesége, Barkóczy Krisztina – a korban mindenképpen egyedülálló – kettős ősfája, amely hét generációt foglal egybe. A mondatszalogok az ismeretlen felmenőknél üresen állnak, a családfa tetején látható széles sávon pedig a hét generáción túlnyúló, ismerni vélt ősök neve szerepel. A házaspár két gyermekének, az 1705-ben született Ferencnek és az 1697-ben született Klárának adatait ott tüntették fel, ahol a Károlyi és a Barkóczy ősök ága kettéválik.

Laczlavik György–Trostovszky Gabriella